

УДК 930.1:(477.8)“1945-1953”

ІСТОРИОГРАФІЯ ЕКОНОМІЧНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Мищак І. М., канд. істор. наук

(Інститут законодавства Верховної Ради України)

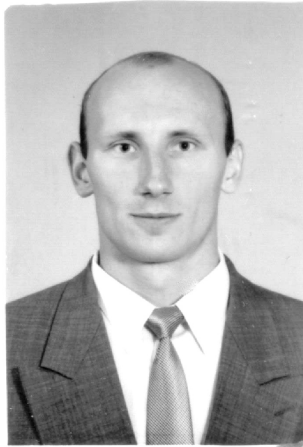
У статті проаналізоване висвітлення в українській радянській і сучасній історіографії соціально-економічних перетворень на західноукраїнських землях у другій половині 40-х - початку 50-х років ХХ століття.

Звільнення західноукраїнських земель від гітлерівських загарбників і повернення на територію краю радянської влади продовжило започатковані попередні війни економічні та соціальні перетворення за радянським зразком. Водночас переваги і хибі прискореної індустріалізації та колективізації сільського господарства в Західній Україні до цього часу викликають дискусії серед дослідників. Введені до наукового обігу протягом останніх двадцяти років документи, які раніше перебували в спецфондах архівів, дозволяють по-новому оцінити процес перетворень на західноукраїнських землях у повоєнний період, пролити світло на невідомі раніше сторінки історії краю. Разом з тим чимало аспектів цієї проблеми досі залишаються невідомими і потребують подальшого дослідження.

Метою даної статті є спроба проаналізувати відображення в працях радянських та сучасних українських істориків заходів радянської влади щодо прискореної радянзації Західної України, здійснення економічних і соціальних перетворень, розкрити відмінності у баченні цих процесів у радянській та сучасній історіографії.

Про успішне проведення індустріалізації західних областей у стислі строки вважав за необхідне відзначити

практично кожен радянський дослідник. Разом з тим тогочасні автори були змушені визнати, що цей регіон мав потужний потенціал, без наявності якого відповідні перетворення у складний повоєнний період могли розтягнутися на багато років. Так, І. Богодист відзначав такі необхідні умови для успішного здійснення індустріалізації: по-перше, наявність потужної важкої індустрії і сильної економіки в СРСР, що дозволяло здійснити грандіозне промислове будівництво; по-друге, західні області у своїх надрах мали великі сировинні та енергетичні запаси (вугілля, нафту, природний газ та ін.); по-третє, наявність у Західній

Україні великої кількості робочої сили; по-четверте, густа мережа залізниць у краї [1, с. 55]. За словами істориків, усі ці фактори, у поєднанні з жорстким адмініструванням, дозволили успішно реалізувати економічні перетворення.

Радянська офіційна пропаганда та історіографія завжди наголошували на тому, що в західні області України в повоєнні роки вкладалася значна частина коштів, а промисловість там розвивалася значно швидшими темпами, ніж в інших регіонах республіки. Зокрема, Л. Корнієць підкреслював [2, с. 10], що промислове виробництво в

Західній Україні уже до кінця 40-х років перевищило довоєнний рівень, тоді як в цілому по Україні рівень лише наближався до довоєнного. Помітна увага приділялася й економічному розвитку окремих областей. Так, за словами К. Куценка [3, с. 285], уже в перші роки після возз'єднання на Закарпатті були створені підприємства легкої і харчової промисловості, здійснені значні відбудовчі роботи і введені в дію підприємства лісової промисловості, транспорту і зв'язку. При цьому особливо наголошувалося, що лісорозробка, яка була провідною галуззю, за роки радянської влади з відсталого, основаного на ручній праці промислу, перетворилася у високо механізовану галузь промисловості. Подібні висновки М. Арсент'єв трактував цілком у дусі радянської методології. Відзначаючи зростання обробного виробництва в закарпатській промисловості, він переконував, що це "свідчить про демократичність економічної політики Радянської держави: про те, що соціалістичне виробництво розвивається в інтересах народних мас всієї країни" [4, с. 309].

Сучасна українська історіографія не заперечує подібних здобутків. Так, В. Юрчук доводить, що радянська влада докладала значних зусиль для прискореної індустріалізації, завдяки чому в західні області здійснювалося першочергове постачання промислового обладнання, сільськогосподарської техніки, будівельних матеріалів, створювався ряд нових галузей промисловості, у тому числі виробництво автомобілів, автобусів, радіоапаратури тощо. Разом з тим автор вказує на неоднозначність та непослідовність радянської політики в західних областях України, що проявлялося в грубих порушеннях законності – тут засвідчувалися численні факти неправильного обкладання податками, випадки примусового розміщення державних позик та ін. [5, с. 20,23]. За словами О. Бойка, „скроєна за сталінською

моделлю індустрія краю переймала й успадковувала традиційні її вади: диспропорційний розвиток, що виявлявся у відставанні легкої та харчової галузей промисловості, домінування кількісних показників над якісними, відсутність закінченого технологічного циклу, залежність від союзного центру та ін." [6, с. 500]. Скорочення виробництва товарів народного споживання через надання пріоритетів розвитку важкої індустрії відзначив і С. Монченко. Він також переконаний, що "ліквідація дрібного виробника зруйнувала традиційну інфраструктуру, спричинила споживчий голод на ринку і вела в кінцевому рахунку до зниження життєвого рівня населення" [7, с. 11].

Певні хиби прискореної індустріалізації визнавали й радянські історики. Однак будь-які невдачі вони намагалися списати на шкідництво та опір нововведенням з боку ідеологічних супротивників. Так, В. Маланчук переконував, що "індустріалізація західних областей здійснювалася в обстановці жорстокої класової боротьби, шляхом подолання опору залишків експлуаторських класів та їх агентури в особі українських буржуазних націоналістів". Діяльність "класового ворога", за його словами, проявлялася у спробах порушити виробничий процес на промисловості і транспорті шляхом розкрадання, саботажу, підбурювання одних робітників проти інших, здійснення терористичних актів [8, с. 409].

У радянській історіографії значна увага приділялася тим змінам, які відбулися в західних областях України в соціальній сфері. Автори фундаментального академічного видання "Історія Української РСР" відзначають різке зростання чисельності робітників у порівнянні з довоєнним періодом. Вказуючи на успіхи радянської влади в процесі підготовки кваліфікованих працівників з числа місцевих мешканців, вони все ж визнають, що найбільш пошире-

ним видом підготовки було індивідуальне і бригадне навчання безпосередньо на робочих місцях з використанням короткострокових курсів, шкіл передового досвіду, занять в гуртках технічного мінімуму та ін. [9, с. 121]. При цьому значна увага приділялася пропаганді переваг радянського ладу, соціальному захисту трудящих тощо. Як зазначали В. Задорожний та М. Паламарчук, “говорячи про рівень реальних доходів робітників та селян, крім гарантованої зарплати та доходів від сільського господарства, потрібно враховувати одержання трудящими цілого ряду виплат і пільг за рахунок державного бюджету”. Автори також наголошували на безоплатній медичній допомозі і санаторному лікуванні, наявності пенсій для людей похилого віку і стипендій для студентів, грошової допомоги для інвалідів і мало захищених категорій населення тощо [10, с. 162].

Без сумніву, подібні факти мали місце, їх відзначають і сучасні науковці. Крім того, Д. Веденєєв та О. Лисенко вказують на ряд заходів радянського уряду, спрямованих на соціальний захист тих категорій населення, які найбільше постраждали від війни: воїнів-інвалідів, дітей-сиріт і напівсиріт, родин військовослужбовців, що втратили годувальника, багатодітних сімей тощо. Такі дії влади, справедливо відзначають історики, не могли не викликати симпатій місцевого населення [11, с. 745]. Водночас вони наголошують, що недостатньо продумані заходи, які спрямовувалися на тотальну радянізацію західних областей, штучно прискорені темпи і насадження чужих місцевому менталітету ідеології, норм поведінки, управлінських принципів, широке застосування репресій викликали в багатьох людей неприйняття новацій, активний і пасивний щодо них спротив [11, с. 745].

Характерно, що радянські дослідники відкидали можливість одночасного існування різних соціально-

економічних основ – великої соціалістичної промисловості і соціалістичного сільського господарства з одного боку, та приватновласницьких селянських господарств – з іншого. Подолання подібних “суперечностей” вони вбачали лише в рішучому усуненні приватновласницьких відносин на селі та утвердженні єдиного правильного, на їхнє переконання, колгоспного ладу [12, с. 80].

Аналізуючи напрацювання радянських істориків з питань колективізації західноукраїнського села, М. Сеньків доводить, що основний зміст публікацій зводився до обґрунтування неперспективності індивідуальних селянських господарств, необхідності створення колгоспного ладу як закономірного процесу, який „забезпечив прогрес сільського господарського виробництва, зможе і культурне життя селянству”. Під цим кутом, зауважує автор, характеризувалася як об’єктивна закономірність не тільки політика встановлення тоталітарного режиму, знищення селянина-власника в процесі примусової колективізації, але й виправдовувалася жорстока розправа з непокірним селянством, масові репресії проти учасників національно-визвольних змагань [13, с. 772-773].

Слід визнати, що для проведення прискореної колективізації радянські органи діяли не лише силовими методами, а й широко використовували наявний пропагандистський апарат. Помітне місце у цьому процесі відводилося пресі, яка мала донести необхідну інформацію до кожного селянина. Підтвердження цього знаходимо в працях багатьох тогочасних дослідників. Так, за словами М. Івасюти, “пропагуючи переваги колгоспного ладу, обласні і районні газети систематично роз’яснювали селянству, що без колективізації неможливий дальший розвиток сільського господарства, що тільки об’єднавшись у колгоспи, селяни зможуть піднести врожайність, розвинути тваринництво і докорінно поліпшити своє матеріальне становище” [14, с. 116].

Загалом для радянської історіографії було характерним пропагування здобутків влади у галузі сільського господарства, позитивів колгоспної системи господарювання, підвищення добробуту селян тощо. Можна певною мірою погодитися з твердженням К. Скрипника [15, с. 13] про підвищення життєвого рівня населення краю завдяки впровадженню безкоштовної освіти, охорони здоров'я, соціальному забезпеченню, відсутністю витрат на засоби виробництва. Однак практично всі автори замовчували складності й прорахунки процесу колективізації, використання при цьому соціального примусу, нав'язуванні економічно не обґрунтованих відпускних цін на техніку та закупівельних на сільськогосподарську продукцію. І хоча І. Блага та В. Яночко вірно вказували, що радянська земельна реформа спричинила докорінні соціальні зміни на селі, їхня теза про те, що “малоземельних селян було наділено землею, а безземелля ліквідовано” [16, с. 166] справедливо спростовується сучасними істориками, які проливають світло на особливості колективізації й ліквідацію потужних селянських господарств краю.

Характерно, що радянські історики всіляко намагалися підкреслити переваги радянського способу господарювання, часом зовсім не вдаючись до хоча б якогось аргументування. За словами Б. Бабія [17, с. 159], “на основі колгоспного ладу і застосування досягнень передової агробіологічної науки і агротехніки в сільському господарстві західних областей значно підвищилася урожайність сільськогосподарських культур, рік у рік зростають грошові прибутки колгоспників, розквітає заможне і культурне колгоспне життя”. Подібні твердження зустрічаємо в численних працях радянського періоду. Водночас монографічні дослідження та статистичні дані про щорічну допомогу колгоспам технікою й посівним матеріалом, надання багатомільйонних кредитів тощо, які мали,

на думку авторів [18], наочно продемонструвати турботу партії та уряду про західноукраїнських селян, фактично стали свідченням низької виробничої ефективності місцевих колгоспів та радгоспів, їх неспроможності виживати без державних дотацій.

Б. Крачковський, інформуючи про радгоспне будівництво в західних областях Української РСР, історичне значення радгоспів вбачає в тому, що “вони сприяли зміцненню союзу робітничого класу і селянства, наочно демонстрували переваги соціалістичного господарства над одноосібним” [19, с. 171]. Однак у чому полягали ці переваги, автор так і не намагається довести. Крім того, радянська історіографія всіляко старалася обходити й замовчувати прорахунки і невдачі нової економічної системи.

Лише окремі автори наважувалися писати, що, „не дивлячись на деякі успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва західних областей, у цілому стан сільського господарства тут, як і по всій країні, відставав від вимог, які висувало життя” [15, с. 11]. Однак такий стан пояснювався тим, що можливості колгоспного господарювання не завжди використовувалися належним чином. Радянські історики уже традиційно намагалися звинуватити в усіх бідах окремих керівників, а сама система при цьому розглядалася як непогрішна і правильна. Так, визнаючи “порушення принципу добровільності і радянської законності” при формуванні колгоспів, А. Кондатюк пояснював це тим, що “деякі партійні і радянські керівники, захопившись першими успіхами, нехтували роз'яснювальною роботою, механічно впроваджували волонтаристські форми і методи колективізації, засуджені і відкинуті партією ще у 30-ті роки” [12, с. 90]. Отже, використання тези про “перекручування партійної лінії окремими відповідальними працівниками на місцях” та показове або й навіть реальне покарання “гвинтиків системи” служили

єдиній меті – виправданню будь-яких дій партії та уряду.

Можна цілком погодитися зі словами П. Когута про те, що колективізація в Західній Україні розглядалася не як кінцева мета процесу перебудови села, а як засіб взяття під контроль сільського господарства цього регіону для вирішення, у першу чергу, життєво важливих для себе соціальних, економічних і політичних завдань: забезпечення державі необхідної товарності сільськогосподарського виробництва, зміни соціального статусу і класової структури селянства, його моралі, ліквідація соціальної та матеріальної баз формування ОУН і УПА тощо. Тому з самого початку, наголошує автор, у процесі колективізації були проігноровані об'єктивні економічні закони, західноукраїнська сільська традиція, а ставка зроблена на командно-адміністративні методи, що призвело до масових зловживань та насильства, беззаконня і зумовило в кінцевому підсумку стагнацію, кризовість, занепад на шляху розвитку сільського господарства регіону в майбутньому [20, с. 70].

Подібної точки зору дотримується О. Ленартович. На його переконання, мета колективізації визначалася таким чином: 1) в економічній сфері – знищити приватну власність на землю, ліквідувати дрібнобуржуазне виробництво; 2) у політичній сфері – закріпити радянську владу на селі; 3) в ідеологічній сфері – подолати національно-визвольні домагання селянства, перевиховати його на засадах марксизму-ленінізму [21].

І. Кунець звертає увагу на те, що податковий прес був чи не найбільш дійшовим стимулом для збільшення числа колгоспників, оскільки для колгоспників податки було істотно знижено або взагалі скасовано, а для індивідуальних господарств вони підвищувалися на 50%. Крім того, підкреслює автор, особливо тяжким був податковий прес для тих, кого віднесли до категорії кур-

кулів, хоча чітких критеріїв для їх виокремлення не було. При цьому для “куркульських” господарств податок був ще більшим, ніж для інших індивідуальних господарств [22, с. 203-204]. Отже, переконані сучасні дослідники, незважаючи на значно вищу економічну ефективність індивідуальних селянських господарств Західної України у порівнянні з колгоспами, у такому способі господарювання влада не була зацікавлена.

За словами Б. Яроша, у новостворених колгоспах допускалося особливо багато порушень і зловживань, а організаційно й економічно вони були настільки слабкими, що в більшості без допомоги міста не могли провести сівбу, доглянути за посівами, провести жнива. Щоб не допустити зривів у заготівлях продуктів, широкого поширення набула “опіка” сильніших колгоспів над слабкими [23, с. 125].

Характерною рисою нової системи господарювання на селі О. Малярчук називає поєднання політичних зусиль партії та органів влади. Інформує про те, що в документах перших сільськогосподарських артілей поряд із підписом голови виконкому районної Ради депутатів трудящих були підписи секретаря райкому та уповноваженого обкому КП(б)У, автор робить висновок про нерозривне зрощення колгоспів з партійними структурами, які мали всю повноту влади у них, але не брали на себе відповідальності за поточні справи [24].

Певну специфіку перетворень на селі з приходом радянської влади дослідники відзначають у Закарпатті. Так, В. Міщанин [25,] погоджується з тезою радянської історіографії про добровільне об'єднання селян краю в перші повоєнні роки в земельні громади, які стали найпростішою формою виробничого кооперування. Однак він відзначає відмінність цих громад від колгоспів радянського типу, завдяки чому зберігалася можливість поступового кооперування сільськогосподарського вироб-

ництва за моделлю, близькою до сусідніх країн Східної Європи. Проте згодом, констатує автор, керівництво області за вказівками партійних органів пішло іншим шляхом – усусупління й суцільної колективізації за вже випробуваним зразком, що кардинально змінило систему суспільних відносин і соціально-економічне обличчя краю.

Н. Жулканич напругу пов'язує важкі умови життя селян Західної України, як і радянських селян взагалі, з існуванням колгоспів. За її словами, функціонування та розвиток соціальної сфери на селі підтримували, в основному, суб'єкти господарювання агропромислового комплексу. Однак слабкий фінансовий стан колгоспів та радгоспів західноукраїнських областей селян не сприяв розбудові соціально-культурної сфери [26]. І. Сушик також вважає, що ставка на відновлення роботи важкої промисловості, економію й накопичення фінансів та ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості та соціальної сфери зумовили стагнацію сфери обслуговування та постачання, а в підсумку – низький життєвий рівень населення [27, с. 6]. Варто зазначити, що радянські історики, як правило, висловлювали цілком протилежну точку зору. Так, І. Кошарний наголошував, що „соціалістична індустріалізація і колективізація сільського господарства, подальший підйом народного господарства і добробуту трудящих створювали необхідні умови для культурних перетворень, а успіхи культурної революції, у свою чергу, активно вливали на розвиток економіки, успішне вирішення всіх завдань соціалістичного будівництва” [28, с.39-40]. Однак оприлюднені протягом останніх років документальні матеріали та новітні здобутки української історіографії досить скептично розцінюють подібні твердження.

Активним заходом боротьби з селянством, на думку істориків, стало виселення селян з хуторів. Як зазначає

О. Ленартович, у більшості випадків хутірські господарства переселяли в навколишні села, але було багато випадків, коли їхні власники опинялися в Сибіру, а майно конфісковувалося державою, після чого частково розкрадалося радянськими керівниками, а частково йшло на розбудову слабких тоді ще колгоспів [21, с. 51]. На подібні методи боротьби влади з селянами вказував І. Волков [29, с. 37-43]. Він, зокрема, звернув увагу на прийняття Президією Верховної Ради СРСР спеціального указу про виселення за межі республіки українських селян, які „ухиляються від трудової діяльності та ведуть антисуспільний спосіб життя”. Таке “розмите” формулювання і відсутність чітких критеріїв, на переконання дослідників, давало змогу розправлятися зі всіма опонентами режиму та незгодними вступати до колгоспу.

Радянська історіографія виселення селян з хуторів розглядала як засіб боротьби з куркулями. Однак майже десятирічна боротьба з куркулями, які навіть на початковому етапі колективізації сільського господарства Західної України становили, за визнанням радянського історика В. Масловського [30, с. 16], менше 5% від усіх селянських господарств, свідчить про намагання влади поставити українське село під цілковитий контроль завдяки суцільній колективізації і цим покінчити з національно-визвольним рухом. Підтвердженням цієї тези певною мірою служать слова того ж В.Масловського, який серед дієвих засобів „остаточної ліквідації класово ворожих елементів” особливе місце відводив політичному й організаційному зміцненню колгоспів західних областей України [30, с. 19].

Таким чином, радянська та сучасна українська історіографія по-різному розцінюють економічні і соціальні перетворення в Західній Україні у повоєнні роки. Визнаючи услід за радянськими істориками успіхи в процесі при-

скореної індустріалізації краю, поліпшення соціального захисту місцевого населення, здобутки в галузі охорони здоров'я тощо, сучасні дослідники звертають увагу на жорстке адміністру-

вання, руйнування традиційного для краю способу життя і господарювання, примусову колективізацію й репресії проти всіх, хто так чи інакше чинив опір радянській.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богодист І. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР. – К.: Видавництво Київського університету, 1961.

2. Корнієць Л. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. – К., 1950.

3. Куценко К. О. Братня допомога народів СРСР у відбудові і розвитку промисловості Закарпатської області // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня – 2 липня 1967 р. (Зб. статей). Ред. колегія М. В. Троян (відп. ред.) та ін. – Ужгород: Карпати, 1970.

4. Арсентьев М. В. До питання розвитку соціалістичної промисловості Закарпаття за 20 років (1946-1965 рр.) // Великий Жовтень... – Ужгород: Карпати, 1970.

5. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повенні роки: світло і тіні / НАН України; Інститут національних відносин і політології. – К.: Асоціація "Україно", 1995.

6. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання 3-тє, виправлене, доповнене. – К.: Академвидав, 2005.

7. Монченко С. А. Державне управління в західних областях України у післявоєнний період: політико-адміністративний аспект (1944-1953 рр.): Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. – Л., 2004.

8. Маланчук В. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР). – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1963.

9. Історія Української ССР. В десяти томах. Том дев'ятий: Українська ССР в період построения развитого социалистического общества (1945 – начало 60-х годов). – К.: Наук. думка, 1985.

10. Задорожний В., Паламарчук М. Успіхи економічного розвитку західних областей Української РСР. – К.: Держполітвидав УРСР, 1960.

11. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архерейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002.

12. Кондратюк А. С. Ідейно-політична робота партійних організацій в період соціалістичної перебудови західноукраїнського села (1944-1956 рр.). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1972.

13. Сеньків М. В. Колективізація західноукраїнського села: історіографічний аспект // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки / Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар. наук. конф., 25-26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 7(9).

14. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962.

15. Скрипник К. И. Повышение материального благосостояния и культурного уровня колхозного крестьянства западных областей Украины (1945-1955 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук / МВССО – УССР; Львовский орден Ленина государственный университет им. И. Я. Франко. – Львов, 1970.

16. Блага І. П., Яночко В. Ф. Зростання продуктивних сил закарпатського села за роки радянської влади // Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС (Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 30-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 17-18 квітня 1975 р.) / Ред. кол. О. В. Хланга (відп. ред.) та ін. – Ужгород, 1976.

17. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. – К., 1954.

18. Див.: Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960; Сироциньський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. – К.: Держполітвидав УРСР, 1953; Столяренко В. П. Ленінським шляхом. Діяльність Комуністичної партії по організаційно-господарському зміцненню

колгоспів західних областей Української РСР. – К.: Вид-во Київського університету, 1968; Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939-1958 рр.). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1963 та ін.

19. Крачковський Б. П. Радгоспне будівництво в західних областях УРСР за роки радянської влади // Возз'єднання українських земель в єдиній українській радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС (Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 30-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. 17-18 квітня 1975 р.) / Ред. кол. О. В. Хланта (відп. ред.) та ін. – Ужгород, 1976.

20. Когут П. В. Колективізація в західноукраїнському селі / Українська академія держ. управління при Президентові України. Львівський філіал. – Л., 2000.

21. Ленартович О. Ю. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944-1950 рр. / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – 152 с.

22. Кунець І. Адаптація депортованих з Польщі українців у Тернопільській області в 1944-1948 рр. // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2009. – Т. 19-20.

23. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття: (Істор.-політолог. аспект). – Луцьк: Надстир'я, 1995.

24. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944-1964 рр., західні землі України): Автореф. дис... канд.

іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. – Л., 2005. – 20 с.

25. Мішанин В. В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгородський національний ун-т. Історичний факультет. Кафедра історії України. — Ужгород, 2003.

26. Жулканич Н. М. Сільське господарство Закарпаття: соціально-економічний аспект (друга половина 40-х – 80 роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича; Інститут народознавства. – Л., 2004.

27. Сушик І. В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944-1953 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. – Львів, 2004.

28. Кошарный И. Я. Культурное строительство в западных областях Украинской ССР (1939-1958 гг.): Автореф. дисс. доктора ист. наук: 07.00.02 / МВССО – УССР; Львовский ордена Ленина государственный университет им. И. Я. Франко. – Львов, 1972.

29. Волков І. М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х років // Український історичний журнал. – 1993. – № 7-8.

30. Масловский В. Борьба трудящихся западных областей УССР против классово враждебных элементов в период социалистических преобразований в деревне (1944-1950 гг.): Автореф. дисс. канд. ист. наук: Львовск. гос. ун-т. – Львов, 1974.

Мищак И.Н. Историография экономических и социальных преобразований на западноукраинских землях в послевоенный период. В статье проанализировано освещение в украинской советской и современной историографии социально-экономических преобразований на западноукраинских землях во второй половине 40-х – начале 50-х годов ХХ века.

Myschak I.M. Historiography of economic and social transformations on the West-Ukrainian earths during the post-war period. Illumination in Ukrainian soviet and modern historiography of socio-economic transformations on the West-Ukrainian territories in the second half of 40th – beginning 50th XX of age is analysed in the article.